

Сьогодні спостерігається новий виток «ідеологічних гойдалок». Через розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік та формування ідеологічного вакууму на територіях певних держав, через підсилення нових ідеологічних напрямків (таких як, наприклад, «Русский мир»; ісламізм; повернення до примату національної ідеї деякими державами тощо) відбувається протистояння вже не ідеологічних концепцій як основи світоустрою, а протистояння ідеологій в контексті боротьби усталених поглядів з новими трактуваннями та ідеями. У зв'язку із цим у міжнародних відносинах сьогодні підсилюється чинник ідейного забезпечення внутрішньої та зовнішньої політики, який визначає «коло самоідентифікації» держави на міжнародній арені та ступінь її афільованості до тієї чи іншої групи держав, державних, наддержавних, міждержавних, недержавних гравців на міжнародній арені, що є ключовим в процесі забезпечення фізичного існування держави в сучасних реаліях.

УДК 929.7 (477) «18»

«ЗАПИСКИ О ЮЖНОЙ РУСИ» П. КУЛІША ПРО ІСТОРІЮ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII ст.

Л. І. Салазуб

На кінець XVIII – початок XIX ст. припав початок національно-культурного відродження в Україні. Суть цього процесу полягає у відновленні різних сфер буття народу після їх занепаду. В умовах складної геополітичної ситуації сьогодення важливим є звернення до витоків українського національно-культурного відродження. Погляди П. Куліша на події, що відбувалися на теренах Гетьманщини, у цьому контексті мають важливе значення для усвідомлення тогочасної ситуації, споконвічних державотворчих процесів і розуміння сучасних реалій.

Постать П. Куліша та висвітлення його наукового доробку представлені переважно в монографіях і статтях таких дослідників як: Є. Нахлік, Г. Вдовиченко, Л. Домбровська, Н. Петриченко, Д. Кондратьєва, О. Ясь та ін. Водночас жодна розвідка не є системним висвітленням поглядів П. Куліша щодо становища Гетьманщини XVIII ст. у впорядкованому та виданому ним збірнику фольклорних і літературних творів та історичних матеріалів «Записки о Южной Руси», який є джерельною базою дослідження.

Метою розвідки є висвітлення історії Гетьманщини XVIII ст. у «Записках о Южной Руси» П. Куліша. В основу дослідження покладено історико-типологічний та історико-порівняльний методи.

Середина та друга половина XIX ст. пов'язані з подальшим утвердженням наукових засад української історичної думки, трансформацією її в науку, формуванням національних традицій. У 60–80-х рр. XIX ст. зміцнювалися контакти істориків і громадських діячів Наддніпрянської України та Галичини, яка починала відігравати дедалі більшу роль у загальноукраїнському русі. Одне з чільних місць серед плеяди відомих українських постатей вищезазначеного періоду української історіографії посідає П. Куліш. Про нього можна говорити як про історика та етнографа, поета та прозаїка, перекладача й мовознавця, публіциста й культурно-освітнього діяча. Протягом 1856–1857 рр. він опублікував «Записки о Южной Руси» – своєрідну енциклопедію українознавства, роман «Чорна рада, хроніка 1663 р.» українською мовою, підручник «Граматика» та ін.

У «Третій легенді про Мазепу та Палія», що міститься в «Записках о Южной Руси», є цікаві відомості про українського гетьмана. Зокрема, повідомляється про те, що цар називав І. Мазепу «батюшкою». Коли В. Кочубей та І. Іскра довідалися про прагнення гетьмана виступити проти «восточного Царя», вони пішли до нього з цією новиною. Згідно з

легендою, в якій Петра I показано «благодійником», російський керманіч не повірив у це. Через певний час до нього прийшов інший «гонець», який повідомив про підготовку виступу І. Мазепи. Описано, що його попередників гетьман стратив – відсік голови. Простежується чітко негативне ставлення до вчинку українського керманіча: «Ото, якъ ставъ битъ Мазепа на Царя, то Богъ знае, що й робить. Ажъ на розділъ на церкву постягувавъ у Батурині пушки да бивъ». Повідомляється про зацікавленість царя Петра I знайти людину, яка б знала, яким чином можна подолати І. Мазепу. Згідно з легендою, старий запорожець пішов до царя та назвав ім'я С. Палія. Водночас прослідковується характеристика російського правителя: «... А первый Императоръ былъ такой строгій, что только солги, то и голову снимет». Довідуємося, що через вчинок І. Мазепи цар мав намір спустошити територію Гетьманщини.

Про гетьмана І. Мазепу знаходимо відомості, що промовляють не на його користь. Автор наголошує на властивостях Палія, які викликали народну любов. Водночас П. Куліш пише про нелюбов до І. Мазепи. Знаходимо відомості про гетьмана та зв'язки його спорідненості з царем Петром I. Про це довідуємося з того, що російський керманіч охрестив сина українського гетьмана.

Царат використовував «малоросійських козаків» у межах своєї політики. Описані події 1790 р., коли у Польщі відбувалися заворушення. Зважаючи на цю обставину, російська сторона видала указ зібрати «малоросійських казаковъ». Їхні сили мобілізували в Чернігові, а в 1791 р. та 1792 р. вони таборувалися в Києві. З трьох губерній Потьомкін набрав по дев'ять тисяч осіб. Він був першим радником у цариці. Про ці події складено пісню:

«Ой Потемкинъ генераль
Много войска потеряль».

У «Записках о Южной Руси» подано ставлення російського державного діяча Г. Теплова до подій, що відбувалися на теренах Гетьманщини. Повідомляється про те, що він не був негативно налаштований проти Гетьманщини, а навпаки, «любив Малоросію». У роботі це обґрунтовується тим, що в іншому випадку він би не намагався виставити перед царицею Єлизаветою Петрівною зловживання старшини і панів, від яких страждала більшість населення. Доволі несприятливою для тогочасного політикуму Гетьманщини є твердження П. Куліша щодо можливостей більш тривалого існування Гетьманщини, якби вона трималася на «общемъ благъ Малоросійскаго населенія». Прагнення старшини розходилися з користю для населення. Кожен її представник діяв на свою користь, а не заради суспільства. Панство, користуючись спорідненістю з впливовими особами та спираючись на багатство, перетворилося для простого населення на «феодальнихъ бароновъ». Акцентується увага на зловживаннях старшини проти козаків, мешканців міста. Наведені відомості про Новгород-Сіверського сотника Лісовського, який так пригнічував населення, що гетьман І. Скоропадський узяв з нього письмову асекурацію припинити свої дії. Однак після повторного вступу на посаду сотника він знову почав чинити безчинства. На думку автора, розповіді Г. Теплова про те, що «малоросійські» пани, які посідали різні керівні посади в Гетьманщині, привласнювали собі козацькі землі, не мають перебільшень. Простежується певний бінарний аналіз щодо становища Гетьманщини, в якому ні перший, ні другий вектори не є на користь державного утворення. Зазначається, що з одного боку Гетьманщина була осередком для різних зловживань «власти и силы», а з іншої – школою «ябедниковъ и сутягъ, которыхъ расплодилось въ ней множество». Згідно з П. Кулішем, записка Г. Теплова доводить це фактами, які не йдуть у розріз ані з документами, ані зі спогадами старожилів. Автор проводить паралель між часом, у якому він жив, та подіями, що відбувалися на теренах Гетьманщини. На противагу рівним правам громадянського суспільства історія Гетьманщини вимальовується «сірими фарбами», наголошується на суцільній відсутності ідеї добра та справедливості серед представників вищого класу, грабінницьких діячів щодо простого населення.

Отже, П. Куліш був одним із перших, хто на основі опрацювання першоджерел відходив від ідеалізованих стереотипів сприйняття історичного минулого. Однак його

концепція щодо історії Гетьманщини XVIII ст. є відмінною від поширених поглядів серед тогочасних українських істориків. Зокрема, ставлення автора «Записок о Южной Руси» до політичних кроків І. Мазепи є доволі негативним. Натомість, дії російського діяча Г. Теплова щодо Гетьманщини та її населення П. Куліш виправдовує. «Записки о Южной Руси» пронизані звинуваченнями української старшини в тогочасних негараздах. На нашу думку, такий концепт висвітлення історії Гетьманщини XVIII ст. є наслідком впливу на П. Куліша тогочасних панівних поглядів та атмосфери, що панувала в наближеному до нього оточенні.

УДК 930;330.349.14(477)“17”

ОСНОВНІ ФОРМИ ПОЛЬСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У XVIII ст.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

Н. А. Стоберська

До актуальних проблем історичної науки відноситься співіснування різних форм польського землеволодіння на Правобережній Україні. Існуючи наприкінці XVIII ст. у різних формах власності – державній, приватній, церковній, загалом воно сприяло економічному розвитку українських земель.

Серед науковців, які зверталися до даної теми, можемо назвати імена А. Анфімова, С. Борисевича, О. Буравського, І. Кривошеї, Д. Бовуа та інших. Проте системні дослідження процесу вивчення основних форм польського землеволодіння наразі відсутні. Тому метою даної розвідки є аналіз поглядів дослідників на розвиток основних форм польського землеволодіння.

Одним із дореволюційних авторів був І. Рудченко, який досить ґрунтовно висвітлив питання щодо польського землеволодіння і встановив його взаємозв'язок з російським. Він подає дані, які засвідчують доволі сприятливе становище польського землеволодіння порівняно з російським напередодні та після другого польського повстання. Так, у Київській губернії пересічний розмір польського землеволодіння становив 1 723 дес., російського – 403 дес., у Подільській – відповідно 1 439 і 194 дес., у Волинській – 2 776 і 145 дес. В цілому станом на 1865 р. польським землевласникам належало 89 % земель у Південно-Західному краї.

Фахівець з економічної статистики М. Порш зафіксував поділ землеволодіння на приватне, надільне та земель скарбниці, уділів, церков, монастирів, міст та інституцій. Автор подає співвідношення земель на Правобережній Україні у розрахунку на 100 дес.: станом на 1877 р.: приватна власність – 48,0 дес.; надільна власність – 43,0 дес.; земель державних та інституцій – 9,0 дес.; станом на 1905 р.: приватна власність – 46,5 дес.; надільна – 43,8 дес.; земель державних та інституцій – 9,7 дес. Приватна власність, у свою чергу, ділилася на особисту та власність громад і товариств. Співставивши їх, М. Порш показав, що протягом 1877–1905 рр. частка приватновласницької землі зменшилася.

Вивчаючи поміщицьке господарство Європейської Росії, радянський дослідник А. Амфімов дотично згадував і польське землеволодіння Потоцьких, Браницьких, Сангушків, які на 1905 р. володіли понад 800 тис. дес. землі. Автор, окрім приватновласницьких, надільних, державних земель, відзначив сервітутне землеволодіння. Він зазначає, що на 1911 р. у Київській губернії було в наявності 1209 землеволодінь, з яких 603 із сервітутами, у Подільській – 2154, з них 605 із сервітутами, у Волинській – 3585 із 2065.

Найактивніше опрацювання проблем польського землеволодіння здійснюється сучасними дослідниками. Зокрема О. Буравський привернув увагу до маєтку-фільварку.